

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРЯННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЖІНОК-ПРАЦІВНИКІВ ОВС З РІЗНИМ СТАЖЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу проблеми емоційного вигорання як складової професійної деформації особистості жінок – працівників органів внутрішніх справ. Проаналізовані відмінності проявів емоційного вигорання у жінок – працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності. Виявлені стратегії емоційного вигорання у жінок – працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності.

Ключові слова: професійна деформація, емоційне вигорання, працівники органів внутрішніх справ України.

Статья посвящена анализу проблемы эмоционального выгорания как составляющей профессиональной деформации личности женщин – сотрудников ОВД с разным стажем профессиональной деятельности. Проанализированы отличия в проявлениях эмоционального выгорания у женщин – сотрудников ОВД с разным стажем профессиональной деятельности. Выявлены стратегии эмоционального выгорания у женщин – сотрудников ОВД с разным стажем профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональная деформация, эмоциональное выгорание, сотрудники органов внутренних дел Украины.

Постановка проблеми. Професійна деформація особистості є винятково актуальною темою психологічних досліджень. У літературі поширена думка про те, що найбільша ймовірність зазнати деформації існує у виконавців професії типу «людина – людина» та «людина – аномальна людина», серед яких працівники ОВС. У такому контексті стає зрозумілим, чому абсолютна більшість емпіричних досліджень та спроб виявити зміст професійної деформації своїм об'єктом мають представників різних служб ОВС, найчастіше слідства та карного розшуку. В той же час проблематика гендерного аспекту професійної деформації залишається мало розробленою, хоча кількість жінок – працівників ОВС збільшується з кожним роком.

Стан теоретичної розробленості проблеми. Низка авторів, зокрема, В.О. Лазарева зазначають, що професійна деформація виникає внаслідок багаторазового повторення типових ситуацій діяльності протягом тривалого часу. Вона є найбільш небезпечною зміною, оскільки може призвести до навмисного порушення (недотримання) вимог закону. Конкретні прояви професійної деформації можна об'єднати в чотири «специфічні комплекси»: процесуальний нігілізм; психологічна нестійкість; звинувачувальний нахил; психологічний захист [1]. Психологічний зміст основних напрямків і показників професійної деформації особистості, фактори виникнення і розвитку цього процесу розглядалися такими дослідниками як А.В. Буданов, С.П. Безносков, Т.С. Ткаченко, А.К. Маркова, В.С. Медведєв, Ю.К. Стрелков, З.Р. Кісіль,

Ю.В. Александров, О.В. Землянська, П.В. Макаренко та ін.

В структурі професійної деформації особистості прийнято виділяти емоційне вигорання як різновид психологічного захисту у професійно-деформованій особистості. Ці поняття близькі за змістом, наприклад, на думку К. Маслач [2] емоційне вигорання – це синдром фізичного та емоційного виснаження, який виникає внаслідок розвитку негативної самооцінки, негативного ставлення до роботи та втрати розуміння й співчуття до клієнтів.

Н.С. Водопьянова [3], відмічає, що емоційне вигорання має три стадії: 1) емоційне виснаження, проявами якого є переживання зниження емоційного тону, втрата інтересу до оточуючих, емоційне перенасичення, агресивні реакції; 2) деперсоналізація, проявами якої є деформація взаємин із іншими людьми у формі підвищення залежності від інших, негативізму, цинізму установок і почуттів стосовно реципієнтів, "заглиблення в себе", виконання тільки мінімуму роботи, уникнення спілкування; 3) редукція особистісних досягнень, проявами якої є тенденції до негативної оцінки себе, зниження значущості власних досягнень, обмеження своїх можливостей, негативізм щодо службових обов'язків, зниження самооцінки і професійної мотивації, зняття з себе відповідальності або відсторонення від обов'язків стосовно інших, нездатність емоційно реагувати на робочі події.

Метою статті є виявлення особливостей проявів емоційного вигорання у жінок – працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності.

Питання психології

Вибірка і методи дослідження. У дослідженні узяли участь 202 жінки – працівника різних підрозділів ОВС зі стажем роботи в ОВС від 1 до 21 років. Було сформовано чотири групи, відповідно до стажу професійної діяльності досліджуваних. В якості психодіагностичного інструментарію

була використана методика В.В. Бойко «Емоційне вигоряння».

Обговорення результатів дослідження. Середні показники симптомів емоційного вигоряння, виявлені у групах досліджуваних, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика симптомів емоційного вигоряння у жінок – працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності ($x_{cp} \pm \sigma$, балів)

Симптоми емоційного вигоряння	1 група (1-5 років)	2 група (6-10 років)	3 група (11-15 років)	4 група (16> років)
Переживання психотравмуючих обставин	3,16±5,02	2,52±3,60	5,15±4,52	5,95±5,43
Невдоволеність собою	4,36±1,73	7,24±7,56	9,75±9,40	8,10±7,03
Загнаність в клітку	1,28±2,17	3,36±4,86	5,30±7,74	8,35±8,98
Тривога і депресія	1,72±2,64	2,52±3,11	6,55±7,74	8,10±8,30
Фаза тривоги загалом	10,52±7,78	15,64±9,86	26,75±23,37	30,65±22,85
Вибіркове емоційне реагування	3,92±5,02	9,48±7,64	9,75±6,78	14,50±5,98
Емоційна дезорієнтація	2,36±2,33	7,16±4,96	7,60±6,19	11,60±6,22
Розширення економії емоцій	5,96±8,13	14,16±9,69	20,95±14,40	29,40±13,47
Редукція професійних обов'язків	4,32±5,38	9,32±5,60	11,30±7,62	14,15±8,16
Фаза резистенції загалом	16,56±13,95	40,00±17,20	49,60±24,64	70,25±19,05
Емоційний дефіцит	4,64±5,21	6,28±4,44	8,40±7,71	10,70±6,06
Емоційна відстороненість	10,20±9,60	17,16±11,38	22,20±10,27	19,05±12,53
Деперсоналізація	1,32±2,46	2,52±2,89	4,10±5,36	5,70±4,52
Психовегетативні розлади	1,60±2,90	1,12±2,17	3,15±5,29	5,30±3,44
Фаза виснаження загалом	17,76±11,48	27,08±14,93	37,85±19,15	40,50±19,40

З таблиці 1 видно, що у фазі тривоги домінуючими симптомами емоційного вигоряння є незадоволеність собою та відчуття загнаності в клітку. Симптом переживання психотравмуючих обставин діяльності у досліджуваних третьої та четвертої групи сформований значно більшою мірою, ніж у перших двох групах ($p \leq 0,05$ для $t_{1-3,2-3,1-4,2-4}$). Це вказує на те, що у жінок зі стажем роботи більше 10 років відбувається накопичення роздратування від факторів праці, які не піддаються усвідомленому контролю. Середній показник симптому невдоволеності собою виявився максимальним у другій, третій та четвертій групах ($p \leq 0,05$ для $t_{1-2,1-3,1-4}$). Механізм «емоційного переносу» (за В. Бойко) полягає у тому, що нездатність змінити об'єктивні умови праці призводить до накопичення невдоволеності професією та посадою, а їх надмірна інтеріоризація обумовлює перенесення такої невдоволеності на себе самого. Відчуття загнаності у клітку у жінок поступово наростає зі збільшенням стажу професійної діяльності, і стає провідним симптомом першої фази у досліджуваних зі стажем служби більше 15 років, у яких даний симптом в цілому сформований, і вказує на сприйняття ними ситуації як безвихідної. Останній симптом першої фази, тривога і

депресія, стрибкоподібно зростає у третій та четвертій групах ($p \leq 0,05$ для $t_{1-3,2-3,1-4,2-4}$), досягаючи максимального показника у четвертій групі. Зазначене свідчить про те, що майже усі симптоми першої фази емоційного вигоряння мають тенденцію до лінійного зростання зі збільшенням стажу професійної діяльності досліджуваних жінок.

Симптоми другої фази емоційного вигоряння вказують здебільшого на засоби, які використовуються суб'єктом для побудови механізму емоційного захисту від травмуючої діяльності. Так, основним механізмом емоційного вигоряння у всіх групах досліджуваних є розширення сфери економії емоцій, середній показник якого у четвертій групі майже досяг максимального за шкалою (30 балів). Це обумовлює у досліджених жінок тенденцію до обмеження кола спілкування вдома, через пересичення спілкуванням на роботі. Середні показники симптомів вибіркового емоційного реагування та редукції професійних обов'язків також зростають у групах, вони виражені у четвертій групі на середньому рівні. Досліджувані зі збільшенням стажу роботи навчаються неемоційно ставитись до людей та їх проблем, свідомо обмежуючи виконання обов'язків, які потребують емоційних витрат. Найменш характерним для

Питання психології

досліджуваних усіх груп є симптом емоційної дезорієнтації, що непрямом вказує на їх досить неупереджене ставлення до громадян, малу сформованість в них такого показника професійної деформації як «презупція винуватості». Слід також зазначити, що практично усі показники мають тенденцію до збільшення у групах за стажем професійної діяльності.

Серед симптомів третьої фази емоційного вигоряння, у досліджених домінує емоційна відстороненість, яка сформована повною мірою у жінок зі стажем роботи більше 5 років. Це вказує на тенденцію до виключення ними емоцій зі сфери службового спілкування, безособовість позиції та демонстративну байдужість до громадян. На другому місці знаходиться показник симптому емоційного дефіциту, що вказує на усвідомленість неемоційної позиції,

переживання втрати позитивних емоцій, намагання жінок компенсувати сплоснення емоційного реагування проявами гострих негативних емоцій гніву, роздратування тощо. Несформованими виявились середні показники таких симптомів як деперсоналізація та психовегетативні розлади, що свідчить про в цілому достатню компенсаторну силу сформованого емоційного захисту від негативних чинників професійної діяльності у досліджуваних жінок. Як і у попередніх фазах, середні показники усіх симптомів мають виражену тенденцію до збільшення у групах зі збільшенням стажу професійної діяльності.

Був проведений факторний аналіз показників симптомів емоційного вигоряння із подальшим Varimax-обертанням отриманих факторів. Результати факторного аналізу представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Факторний склад емоційного вигоряння у групах жінок-працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності

№ фактору	1 група	2 група	3 група	4 група
1	20,8% деперсоналізація (.78) невдовол. собою (.73) емоц. дефіцит (-,63)	22,7% вибіркове реагув. (.79) психовег. розлади (.74) редукц. обов'язк. (.73) деперсоналізація (.66)	43,1% деперсоналізація (.84) переж. психотр. (.77) загнан. у клітку (.76) емоц. дефіцит (.76) психовег. розлади (.64)	34,3% загнан. у клітку (.82) тривога, депрес. (.74) вибіркове реагув. (.70) деперсоналізація (.60)
2	17,0% загнан. у клітку (.80) психовег. розлади (.73) емоц. відсторон. (-,68)	17,9% емоц. дефіцит (.78) переж. психотр. (.77)	14,6% емоц. дезорієнт. (.88) невдовол. собою (.87)	16,8% переж. психотр. (.94) невдовол. собою (.67) емоц. дефіцит (.66)
3	14,5% редукц. обов'язк. (.73) вибіркове реагув. (.72) розш. економ. ем. (.66)	12,6% розш. економ. ем. (.88) емоц. дезорієнт. (.73)	11,2% розш. економ. ем. (.86) редукц. обов'язк. (.80) вибіркове реагув. (.63)	13,2% психовег. розлади (.86) емоц. дезорієнт. (.80) розш. економ. ем. (.71)
4	12,6% переж. психотр. (.92) тривога, депрес. (.80)	10,8% невдовол. собою (.86) тривога, депрес. (.47)	8,9% емоц. відсторон. (-,68) тривога, депрес. (.60)	9,9% емоц. відсторон. (.88) редукц. обов'язк. (-,72)
5	9,3% емоц. дезорієнт. (.83)	10,2% загнан. у клітку (.88) емоц. відсторон. (.66)	-	-

З наведених у таблиці 2 даних можна зробити низку узагальнень. По-перше, у групах жінок-працівників ОВС з різним стажем роботи відмічено наявність різних симптомомокомплексів емоційного вигоряння, що підтверджується різною кількістю отриманих факторів та їх змістовним навантаженням. Так, у першій групі отримано п'ять факторів. Перший біполярний фактор пояснює 20,8% дисперсії показників, та поєднує симптоми деперсоналізації (0,78), невдоволеності собою (0,73) та емоційного дефіциту (-0,63). Враховуючи, що перші два симптоми є складовими когнітивної триади

депресії за А. Беком (негативне ставлення до себе та до інших), такий стиль емоційного вигоряння може бути названим «депресія як відсутність емоцій».

До складу другого біполярного фактору, який пояснює 17,0% дисперсії показників, увійшли симптоми загнаності у клітку (0,80), психовегетативних та психосоматичних розладів (0,73), емоційна відстороненість (-0,68). За своїм змістом фактор описує стратегію емоційного втручання (з негативними наслідками у вигляді відчуття нездоланності системи та психовегетативних розладів) або емоційної відстороненості в

якості захисту від таких наслідків. Фактор отримав назву «емоційне невтручання як психологічний захист».

Третій фактор пояснює 14,5% дисперсії показників і є монополярним. Він поєднує симптоми редукції професійних обов'язків (0,73), вибіркоче емоційне реагування (0,72) та розширення сфери економії емоцій (0,66). Вказані симптоми характеризують усвідомлену вибіркочість суб'єкта у виборі емоційно насичених ситуацій життя (у сім'ї та на роботі) та ставлення до них. За своїм змістом фактор отримав назву «свідома економія емоцій».

До складу четвертого фактору, який пояснює 12,6% дисперсії показників, увійшли два симптоми: переживання психотравмуючих обставин діяльності (0,92), тривога і депресія (0,80). За своїм навантаженням фактор отримав назву «емоційний стрес». Останній п'ятий фактор (9,3% дисперсії) містить лише один симптом емоційної дезорієнтації (0,83), і враховуючи його близькість такого напрямку професійної деформації особистості як вільна трактовка поведінки громадян, фактор був названий «емоційна деформованість».

У другій групі досліджуваних жінок також виявлено п'ять факторів. Перший з них монополярний, він описує 22,7% дисперсії показників. До його складу увійшли наступні симптоми: вибіркоче емоційне реагування (0,79), психовегетативні і психосоматичні розлади (0,74), редукція професійних обов'язків (0,73), деперсоналізація (0,66). Вказані симптоми характеризують стратегію невтручання в емоційно-напружені ситуації і до роботи взагалі, тому фактор отримав назву «емоційне невтручання через фізичну виснаженість».

У складі другого фактору (17,9% дисперсії показників) такі симптоми як емоційний дефіцит (0,78) та переживання психотравмуючих обставин (0,77). Враховуючи усвідомлений характер обох симптомів, фактор отримав назву «дефіцит емоцій внаслідок негативного ставлення до роботи».

Третій фактор (12,6% дисперсії показників) містить два симптоми: розширення сфери економії емоцій (0,88) та емоційна дезорієнтація (0,73). Перший з них характеризує схильність економити емоції за рахунок звуження сфери спілкування та відреагувати негативні емоції вдома, а другий вказує на сформованість потреби у самовиправданні власного негативного шаблону поведінки («презумпція

винуватості»). Тому зміст фактору вказує на визнання себе не таким, як інші («мені можна то, що іншим не можна»), і отримав назву «не конгруентність оточенню».

Четвертий фактор (10,8% дисперсії показників) містить симптоми невдоволеності собою (0,86), тривога і депресія (0,47), і був названий «низька професійна самооцінка». Останній п'ятий фактор також поєднує два симптоми: загнаність у клітку (0,88), емоційна відстороненість (0,66) та пояснює 10,2% дисперсії показників. Змістовно він був проінтерпретований як не емоційність та безособовість власної позиції через усвідомлення безперспективності щось змінити. Фактор отримав назву «байдужість внаслідок безвихіддя».

Факторну структуру симптомокомплексу емоційного вигорання у третій і четвертій групі також було проаналізовано, а узагальнені результати представлені у висновках до статті. З наведеного слід зробити низку узагальнень і **висновків:**

1. Переважна більшість показників симптомів емоційного вигорання збільшуються, при порівнянні між групами жінок – працівників ОВС за стажем професійної діяльності. Це, на нашу думку, свідчить про те, що емоційне вигорання дійсно можна розглядати як механізм психологічної адаптації (психологічного захисту), а саме – як складову професійної деформації особистості працівників органів внутрішніх справ.

2. Факторний склад симптомокомплексу емоційного вигорання виявився різним у групах жінок – працівників ОВС, виділених за стажем професійної діяльності. Це вказує на існування різних стратегій (стилів) емоційного вигорання, які вирішують специфічні завдання психологічної адаптації (психологічного захисту) у працівників органів внутрішніх справ.

3. Виділено факторні структури симптомокомплексу емоційного вигорання у досліджуваних. Вони можуть бути використані для організації роботи із профілактики професійної деформації жінок – працівників ОВС.

У першій групі жінок-працівників ОВС, виявлено п'ять основних шляхів емоційного вигорання особистості: 1) депресія внаслідок переживання відсутності емоцій; 2) емоційне невтручання як психологічний захист; 3) свідома економія емоцій; 4) емоційний стрес; 5) емоційна деформованість.

У другій групі було отримано наступні

Питання психології

стратегії емоційного вигоряння: 1) емоційне невтручання через фізичну виснаженість; 2) дефіцит емоцій внаслідок негативного ставлення до роботи; 3) не конгруентність оточенню; 4) низька професійна самооцінка; 5) байдужість внаслідок безвихіддя.

У третій групі отримано чотири фактори: 1) не втручання у чужі проблеми через переоцінку значимості власних; 2) невдоволеність собою внаслідок негативного ставлення до людей; 3) тотальна економія емоцій; 4) автоматизм як захист від тривоги.

У четвертій групі досліджуваних жінок також виявлено чотири фактори, за змістом подібні попереднім 1) емоційна відстороненість внаслідок переживання безвихіддя; 2) невдоволеність собою через дефіцит емоцій; 3) економія та деформація емоцій через фізичну виснаженість; 4) емоційна відстороненість як прояв професіоналізму.

Перспективами подальших досліджень є вивчення особистісних детермінант професійної деформації працівників ОВС України.

Література:

1. Медведев В.С. Психология профессиональной деформации сотрудников ОВД : Дис. ... д-ра психол. н. (19.00.06). – К., 1999. – 412 с.
2. Maslach C., Schaufeli W.B., Leiter M.P. Job Burnout // Annual Review of Psychology. – 2001. – Vol.52. – pp. 397-422.
3. Водопьянова Н.Е., Старченкова Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. – СПб: Питер, 2008. – 336 с.
4. Лунина О.Г. Социально-психологическая поддержка как фактор минимизации профессиональной деформации сотрудников правоохранительных органов: автореф. дис. ... канд. пед. н. – М., 1997. – 19 с.
5. Профилактика профессиональной деформации личности сотрудника ОВД: Метод. пос. / Под общ. ред. В.М. Бурькина. – М.: ИМЦ ГУК МВД России, 2004. – 144 с.

Klimenko, head of

CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL BURNOUT AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL DEFORMATION PERSONALITY WOMEN WORKERS-ATS WITH DIFFERENT EXPERIENCE PROFESSIONAL ACTIVITIES

The article is devoted to the problem of emotional burnout as a component of professional deformation of person of women – police officers. There are differences of manifestations of emotional burnout in women – police officers from different professional experience analyzed. Determined, that the vast majority of indicators of emotional burnout symptoms increase, when compared between groups of women – police officers according to seniority profession. This indicates, that emotional burnout really may be viewed as a mechanism of psychological adaptation (psychological defense) – namely, as a component of professional deformation of individual police officers. Via the factor analysis, the strategies of emotional burnout in women – police officers from different professional experience is identified.

Keywords: professional deformation, emotional burnout, officials of the Interior of Ukraine.